

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ТИМЧЕНКО Ольга Валентинівна

УДК 159.9:159.947:614.84

**АУТОАГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**
*(соціально-психологічні детермінанти виникнення, методи превенції та
профілактики)*

Спеціальність 19.00.06 – юридична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент **Тімченко Олександр Володимирович**, Національний університет внутрішніх справ, кафедра прикладної психології, доцент кафедри.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **Москалець Віктор Петрович**, Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника, кафедра загальної та експериментальної психології, завідувач кафедри;

кандидат психологічних наук, професор **Землянська Олена Володимирівна**, Національний університет внутрішніх справ, науково-дослідна лабораторія “Соціальна та психологічна робота в ОВС”, старший науковий співробітник.

Провідна установа:

Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України, лабораторія психології творчості, м. Київ.

Захист відбудеться “23” грудня 2003 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.04 при Національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий “21” листопада 2003 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.В. Попова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Високий рівень суїцидальної активності серед працівників органів внутрішніх справ України обумовлює необхідність пошуку ефективних заходів прогнозування, превенції та психопрофілактики аутоагресії. За даними МВС України, у період 1996-2000 рр. в органах внутрішніх справ покінчили життя самогубством 265 працівників міліції. Цей факт викликає серйозне занепокоєння і потребує адекватної оцінки ситуації. Повністю виключити основні причини аутоагресії неможливо, оскільки вони соціальні за своєю природою, але розробити комплекс заходів щодо мінімізації випадків самогубств серед працівників міліції вкрай необхідно. Вивчення соціально-психологічних детермінант суїцидальної поведінки, інтрапсихічних особливостей особистості суїцидента дозволить більш повно розкрити складні механізми дезадаптації аутодеструктанта та виявити причини, які спонукають працівника правоохоронних органів до самогубства.

Актуальність дослідження обумовлена:

- ✓ недостатньою кількістю теоретичних і практичних робіт, присвячених вивченню соціально-психологічних детермінант суїцидальної поведінки працівників ОВС;
- ✓ складністю соціально-психологічних умов життєдіяльності та екстремальним характером професійної діяльності працівників правоохоронних органів, що обумовлює високий рівень суїцидальної активності серед цієї категорії осіб;
- ✓ необхідністю комплексного наукового аналізу психологічних особливостей суїцидальної поведінки особистості самогубця та його взаємовідносин з мікросоціальним середовищем;
- ✓ необхідністю прогнозування суїцидальних тенденцій у працівників ОВС, які перебувають у стані психологічної кризи, визначенням ступеня і глибини соціально-психологічної дезадаптації;
- ✓ необхідністю розробки більш ефективної системи превенції та психопрофілактики суїцидальної активності серед працівників ОВС України.

Актуальність зазначеної проблеми, недостатнє її теоретичне і практичне вивчення й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження пов'язано з реалізацією "Комплексної програми кадрової політики в органах та підрозділах внутрішніх справ та забезпечення законності і дисципліни на 2001-2005 роки", "Концепції

психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України та Програми її реалізації до 2005 року”, “Комплексного плану поліпшення роботи та подальшого розвитку служби психологічного забезпечення МВС України на 2000-2003 роки”, інших нормативних документів, спрямованих на збереження людського і професійного потенціалу органів внутрішніх справ.

Мета дослідження полягає у визначенні психологічних та соціально-демографічних особливостей аутодеструктивних – працівників ОВС, виявленні соціально-психологічних детермінант аутоагресивної поведінки правоохоронців, розробці системи превентивно-профілактичних заходів щодо запобігання випадкам суїцидальних спроб та самогубств серед працівників органів та підрозділів внутрішніх справ України.

Основні завдання дослідження:

1. Проаналізувати основні підходи представників різних наукових напрямків до проблеми аутоагресії.
2. Виявити й узагальнити соціально-психологічні детермінанти суїцидальної поведінки громадян України та безпосередньо працівників ОВС.
3. Узагальнити превентивні та реабілітаційні заходи, які здійснюються різними школами та напрямками загальносвітової психологічної науки у кризовий та посткризовий період особистості.
4. Визначити основні підходи психопрофілактичної та психокорекційної роботи, яка здійснюється практичними психологами ОВС з особами, схильними до аутоагресії.

Об’єкт дослідження: суїцидальна поведінка працівників органів внутрішніх справ України.

Предмет дослідження: соціально-психологічні детермінанти суїцидальної поведінки працівників ОВС.

Методологічною основою дослідження стали:

1. Положення, пов’язані з розглядом суїцидального феномену у межах поняття аутодеструктивної поведінки (Н.Фарбероу, К.Меннінгер, П.Шелленбаум, З.Фрейд та ін.).
2. Різноманітні концепції природи суїцидальної поведінки:
 - ✓ залежність самогубств від комплексних інтрапсихічних явищ (Дж.Хенслін, А.Бек, М.Ковач, А.Вейсман, А.Покорні, Г.Каплан, П.Анжель, М.Талігані та ін.);
 - ✓ залежність самогубства від особливостей структури особистості та акцентуйованих рис характеру (Д.Палліс, Г.Бертчнел, Д.Евері, Г.Винокур та ін.);

- ✓ залежність аутоагресії від особливостей інтелектуальної діяльності індивіда (Г.Шнір, Ч.Найрингер та ін.).

3. Концепція суїциду як наслідку соціально-психологічної дезадаптації особистості (А.Г.Амбрумова, В.А.Тихоненко, Л.І.Постовалова, А.М.Понизовський, Г.В.Старшенбаум та ін.).

Суттєве значення для дослідження мали праці провідних вітчизняних психологів з теорії та практики психологічної допомоги особам у пресуїцидальному стані (О.В.Землянська, В.С.Медведєв, В.П.Москалець, Т.І.Пашукова, В.А.Розанов, В.В.Суліцький, Л.Ф.Шестопалова та ін.).

Методи дослідження. У процесі теоретичного вивчення цієї проблеми та науково-експериментальної роботи автором використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження:

а) теоретичного характеру: аналіз наукової літератури, порівняльно-історичний метод, аналіз керівних документів, що стосуються організації діяльності правоохоронних органів, узагальнення одержаної інформації, системний аналіз та інтерпретація отриманих даних;

б) емпіричного характеру: діагностичні методи (анкетування, інтерв'ювання); обсерваційні методи спостереження; прогностичні методи (узагальнення незалежних характеристик, шкалування, психокорекційні методи впливу);

в) методи математичної статистики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розширенні уявлень про суїцидальну поведінку працівників органів внутрішніх справ України.

Вперше:

- ✓ проведено поглиблений аналіз соціально-психологічних детермінант суїцидальної поведінки працівників органів та підрозділів внутрішніх справ України;
- ✓ визначено та класифіковано соціально-психологічні причини та приводи суїцидальної поведінки працівників ОВС;
- ✓ розроблено систему превентивно-профілактичних заходів щодо запобігання аутоагресивній поведінці працівників міліції.

Уточнено:

- ✓ систематизацію поглядів на проблему самогубства в контексті основних наук про людину.

Набули подальшого розвитку:

- ✓ сучасні уявлення про ефективні методи і форми виявлення, профілактики і корекції аутоагресивної поведінки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання у розробці рекомендацій та цільових програм із

профілактики аутоагресивної поведінки серед працівників правоохоронних органів.

Розроблена шкала “Оцінка суб’єктивної значущості стресогенності життєвої події” (свідоцтво про винахід № 97 від 12.12.97р.) застосовується психологами групи психопрофілактичної роботи Центру практичної психології УМВС України в Донецькій області .

Розроблені методичні рекомендації для психологів щодо організації та проведення превентивної бесіди з працівником ОВС, в поведінці якого присутній аутоагресивний компонент (акт про впровадження від 12.11.03р.).

Матеріали дослідження впроваджено у спецкурсах “Посттравматична реабілітація працівників ОВС”, “Основи психологічного консультування”, які викладаються в Національному університеті внутрішніх справ, а також у курсі “Юридична та професійна психологія працівників карного розшуку”, що викладається в Донецькому інституті внутрішніх справ МВС України.

Окремі результати дослідження використовуються в проведенні тренінгу “Комунікація – Стрес – Безпека” (акт про впровадження від 10.06.02р.).

Особистий внесок здобувача. У монографії “Аутоагресивна поведінка працівників органів внутрішніх справ України: соціально-психологічні детермінанти виникнення, методи превенції та профілактики” автору належать:

- ✓ розділ 1 “Теоретичні передумови аналізу проблеми суїцидальної поведінки в контексті основних наук про людину (XIX – початок XX століття)”;
- ✓ розділ 2 “Основні положення теорії суїцидальної поведінки в сучасній загальносвітовій психологічній науці”;
- ✓ розділ 3.2 “Аналіз суїцидальної активності працівників органів внутрішніх справ УМВС України в Донецькій області”.

У статті “Анализ суицидальной активности работников органов внутренних дел УМВД Украины в Донецкой области”, написаній у співавторстві з Тімченко О.В., особистий внесок здобувача складає не менш ніж 50%.

Апробація роботи. Основні теоретичні положення та результати дослідження розглядались і обговорювались на засіданнях та наукових семінарах кафедри прикладної психології Національного університету внутрішніх справ, а також кафедри кримінології та юридичної соціології Донецького інституту внутрішніх справ.

Результати роботи викладались автором на 5 міжнародних наукових та науково-практичних конференціях і семінарах: “Актуальні проблеми роботи

з персоналом в органах внутрішніх справ” (Харків, 1999), “Попередження суїцидальних проявів у працівників органів внутрішніх справ” (Київ, 2000), “Юридична освіта і правоохоронна діяльність: перспектива нового тисячоліття” (Дніпропетровськ, 2001), “Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України” (Харків, 2002), “Актуальні проблеми суїцидології” (Київ, 2002).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено в 1 монографії, 6 статтях у наукових журналах та збірниках наукових праць (з них 4 статті – у фахових наукових виданнях із психологічних наук, 2 статті – у фахових наукових виданнях з юридичних наук).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, 5 розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст містить 188 сторінок машинопису. Список використаних джерел налічує 240 найменувань (у тому числі 37 іноземних авторів). Ілюстративний матеріал поданий у 9 таблицях та 15 рисунках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність проблеми, наукова новизна, теоретична та практична значущість роботи, сформульовано об’єкт, предмет, мету, основні завдання дослідження та методи їх вирішення. Висвітлено апробацію та впровадження здобутих результатів дослідження.

У **першому розділі “Загальнотеоретичні передумови аналізу проблеми суїцидальної поведінки в контексті основних наук про людину (XIX – початок XX ст.)”** здійснено теоретичний аналіз поглядів на природу самогубства у різних сферах наукових знань. Цей ретроспективний аналіз дозволяє дати об’єктивну оцінку попереднім дослідженням проблеми аутоагресії та ефективно використовувати накопичені знання у сучасній науці та практиці.

Суїцид (від англ. suicide) – це самогубство, що чинить людина в стані афекту, фрустрації, під впливом психічних аномалій. Суїцид – усвідомлений акт позбавлення себе життя під впливом психотравмуючих ситуацій, за яких життя, як найвища цінність, втрачає сенс для конкретного індивіда в силу особистісних психічних деформацій, соціально-економічних і морально-дестабілізуючих факторів.

У XIX – на початку XX ст. феномен самогубства був предметом гострих дискусій медиків, психологів, юристів, педагогів, громадських діячів.

Медики (Е.Ескіроль, С.Е.Бурден, Н.В.Пономарьов та ін.) намагалися знайти причину самогубства в тілі людини, проводячи патологоанатомічні

дослідження. Аутоагресивна поведінка вважалася психічною аномалією, пов'язаною зі зміненням мозку й організму в цілому.

Однак, ця точка зору не була єдиною. Деякі психіатри (С.С.Корсаков, Н.І.Баженов та ін.) вважали, що самогубство може вчинити і психічно здорова людина. Це твердження дозволило розширити коло досліджень і відкрило перспективу вивчення аутоагресії іншими сферами науки.

Психолого-педагогічний підхід ґрунтувався на розумінні самогубства як психосоціального явища. Причиною суїциду, на думку прихильників цього підходу (В.М.Бехтерева, І.А.Сікорського, Л.М.Дрознеса), може бути як душевний розлад, джерела якого слід шукати в підсвідомій сфері, так і зовнішні фактори: спосіб життя, морально-етичні підвалини. Профілактика аутоагресії, як вважали психологи, полягає у вихованні здорової і повноцінної особистості, уважному ставленні до людини і включає лікувально-оздоровчий і психологічний цикли.

Прихильники соціологічного підходу (Е.Морселлі, Е.Дюркгейм, Ф.К.Тереховко) стверджували, що причина аутоагресивної поведінки перебуває поза індивідом. Відкидаючи роль факторів позасоціального характеру в генезі суїциду, соціологи шукали вирішення проблеми в тих специфічних соціальних факторах, що істотно впливають на зростання числа самогубств серед різних груп населення: соціальний стан, матеріальне становище, сімейний стан, морально-етичні норми, релігійний статус, безробіття, алкоголізація, соціально-політичні потрясіння. Завдяки статистичним відомостям стало можливим установлення закономірного взаємозв'язку між випадками самогубств і соціальними явищами.

До XIX ст. в законодавствах усіх європейських держав під впливом канонічного права суїцидальна поведінка розглядалась як тяжкий злочин, що карався позбавленням християнського поховання, наругою над тілом самогубця і конфіскацією майна. У першій половині XIX ст. в багатьох країнах Європи юридичний статус самогубства змінився, однак дискусії з приводу розмежування кримінально-правових, релігійних і морально-етичних норм щодо суїцидальної поведінки продовжувалися протягом усього століття. Проблема правомірності кримінальних і моральних санкцій проти суїцидентів знайшла відображення в роботах багатьох юристів того періоду (М.С.Таганцева, А.Ф.Коні, А.В.Лихачова та ін.), більшість з яких пропонувала декриміналізувати суїцид.

Період XIX – початок XX ст. був вирішальним для виникнення нових уявлень про суїцид. Саме в цей час з'являються перші наукові розробки із дослідження феномену самогубства у сферах медицини, психіатрії, психології, соціології, юриспруденції, що дозволило надалі об'єднати ці знання в єдиній науці – суїцидології.

У другому розділі “Основні положення теорії суїцидальної поведінки в сучасній загальносвітовій психологічній науці” викладено стратегію сучасних суїцидологічних досліджень представників вітчизняних і зарубіжних шкіл, яка обумовлена вимогами практики і складається з декількох основних напрямків:

- ✓ накопичення наукової інформації про природу аутоагресії і ефективності кризової превенції;
- ✓ удосконалення діяльності соціально-психологічних служб;
- ✓ розробка впливових схем профілактики з урахуванням всього розмаїття культурних і соціально-економічних структур країн світу;
- ✓ організація заходів для роботи з групами осіб з підвищеною суїцидальною активністю.

Проведено упорядкування сучасного розвитку поглядів на самогубство та визначено три основні підходи в роботі з суїцидонебезпечними особами: превенція, інтервенція та поственція.

Суїцидологічна *кризова превенція* припускає активне втручання суїцидолога, психотерапевта, працівника соціально-психологічної служби в когнітивну й емоційну сферу потенційного суїцидента з метою купірування станів психологічної кризи шляхом корекції неадаптивних шаблонів мислення. Це дозволить індивіду переживати життєві кризи і суїцидально небезпечні ситуації без особистісного “зламування”.

Кризова інтервенція передбачає зняття афективної напруги та зменшення ступеня суїцидального ризику в умовах стаціонарного лікування.

Поственція покликана вирішувати такі завдання: надання реабілітаційної допомоги самому самогубцю; надання психологічної підтримки найближчому соціальному оточенню особи, яка скоїла акт аутоагресії; запобігання повторній суїцидальній спробі.

У сучасній суїцидологічній науці все більшого визнання набуває думка, що суїцид є складним біосоціальним феноменом, результатом впливу на індивіда різних психологічних і соціальних факторів. Аналіз особливостей масової психології дозволив виділити основні фактори, які визначають динаміку суїцидальної активності громадян України:

- ✓ зниження життєвого рівня великої кількості громадян країни;
- ✓ обмеження системи соціальних гарантій;
- ✓ безперспективність істотного поліпшення життєвого рівня завдяки чесній і сумлінній праці;
- ✓ ослаблення соціальних інститутів;
- ✓ руйнування традиційних форм життя.

Відмічено, що сьогодні Україна входить до групи країн з високим рівнем суїцидальної активності (понад 29 випадків самогубств на 100 тисяч

населення), але суїцидологічної служби у нас не існує, кваліфікованих фахівців недостатньо, а їхня підготовка не завжди відповідає сучасним знанням у цій сфері. Впровадження сучасних форм і методів прогнозування, профілактики аутоагресії у кризових стаціонарах шляхом амбулаторної допомоги, патронажу, психологічного консультування, створення “Телефонів довіри” дотепер не набуло масштабів державної програми і багато в чому залишається справою ентузіастів.

Тому не випадково, що превентивно-профілактичні заходи, які використовуються Центрами практичної психології при УМВС України в областях, не дозволяють докорінно вплинути на динаміку суїцидальної активності серед працівників міліції.

У третьому розділі “Загальна характеристика груп досліджуваних і методів дослідження” наводиться методологічна схема побудови дослідження, загальна характеристика груп і основних методів дослідження.

Проведення дослідно-експериментальної роботи здійснювалося в декілька послідовних етапів, кожний з яких був присвячений вирішенню конкретної частини загального завдання і ставав базою для подальших досліджень.

Перший етап дослідження – пошуковий (1997 р.) – вибір предмета дослідження та первинний аналіз його сутності, формулювання робочої гіпотези, а також планування використання основних психологічних методів.

Другий етап – теоретичне дослідження (1998 р.). На цьому етапі проводилося узагальнення об’єктивного загальносвітового досвіду пізнання проблеми суїцидальної поведінки. Ретельно розглянуті медико-біологічні, психолого-педагогічні, соціологічні та морально-правові аспекти об’єкта дослідження. Теоретизація предмета відкрила можливість змістовного прогнозу дослідження в цілому.

Третій етап – експериментальний (1999 – 2001 роки). На основі експериментального дослідження зазначеної проблеми, комплексного наукового аналізу причин і умов суїцидальної поведінки працівників ОВС було складено соціально-демографічний портрет суїцидента, а також розроблено заходи щодо профілактики аутоагресії серед працівників міліції.

Четвертий етап – узагальнюючий (2002 – 2003 роки) – дозволив підбити підсумки, представити результати та висновки системи пізнавальних дій, об’єднаних дослідницьким циклом, а також визначити подальші перспективи роботи. Об’єктом дослідницької уваги на цьому етапі постає саме дослідження як організований процес психологічного пізнання причин і приводів аутоагресії працівників ОВС. На цьому етапі були узагальнені результати та сформовані висновки дослідження.

Основною групою досліджуваних виступали колишні працівники органів внутрішніх справ УМВС України в Донецькій області (31 випадок), які загинули внаслідок самогубства за період з 1996 по 2000 роки.

Така вибірка досліджуваних мала цілу низку науково-експериментальних та морально-етичних обмежень:

- ✓ *по-перше*, безпосередньо досліджуваними були загиблі особи;
- ✓ *по-друге*, керівництво підрозділу або органу внутрішніх справ, де було скоєно акт аутоагресії, упереджено ставилося до проведення дослідження, тому деякий час необхідно було витратити на встановлення психологічного контакту, роз'яснення мети проведення цієї роботи;
- ✓ *по-третє*, отримати об'єктивну інформацію про самогубців від співробітників, з якими останні працювали, не завжди було можливим через морально-етичні міркування ("про мертвих кажуть або добре, або нічого");
- ✓ *по-четверте*, труднощі викликала бесіда з членами родини суїцидента, тому що будь-яка згадка про минулі події, пов'язані з самогубством близької людини, була психотравмуючою для опитуваних.

Додатково групою досліджуваних виступили 380 працівників УМВС України в Донецькій області, серед яких проводилося анкетування з метою з'ясування різноманітних життєвих ситуацій, які дезадаптують особистість та можуть стати причиною суїцидальної поведінки.

З метою визначення особливостей соціально-демографічного портрету суїцидента-колишнього правоохоронця УМВС України в Донецькій області додатково було вивчено та проаналізовано випадки суїциду серед мешканців Донецької області за аналогічний період (1996 – 2000 роки).

У **четвертому розділі "Соціально-психологічні детермінанти суїцидальної поведінки серед працівників ОВС"** на основі аналізу випадків самогубств серед працівників міліції України складено соціально-демографічний портрет суїцидента – правоохоронця:

- ✓ найчастіше самогубства чинять працівники зі стажем роботи в міліції від 5 до 10 років – 41%;
- ✓ середній вік суїцидента – 30 – 35 років;
- ✓ шлюбний статус – 70% одружених;
- ✓ одним із серйозних факторів, що провокують суїцидальний вчинок, є зловживання спиртними напоями;
- ✓ в основі аутоагресивної поведінки лежить нерозв'язний конфлікт (або конфлікт, що суб'єктивно сприймається як такий) у значущій для особистості сфері життєдіяльності.

Встановлено, що рейтинг суїциду серед працівників правоохоронних органів України нижчий, ніж серед цивільного населення. Але цей факт не втішає з тієї причини, що в результаті самогубств органи та підрозділи МВС

України втрачають у середньому стільки ж працівників, скільки і під час виконання службових обов'язків з охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, в результаті нещасних випадків і дорожньо-транспортних пригод (рис. 1).

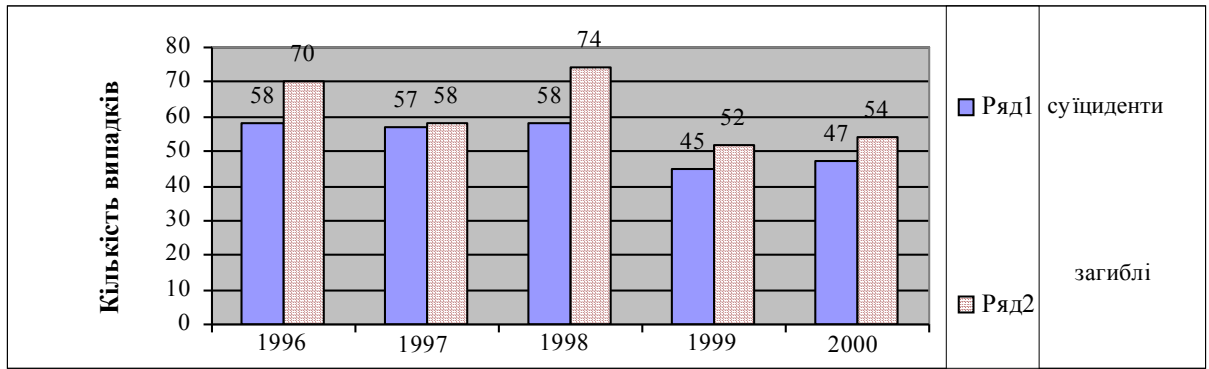

Рис.1. Аналіз самогубств і загибелі працівників ОВС України за період 1996 – 2000 роки

Серйозне занепокоєння викликає і той факт, що понад 90% суїцидентів – це психічно здорові особи від 25 до 40 років зі стажем роботи в ОВС до 15 років.

Вивчення суїцидентів УМВС України в Донецькій області за період з 1996 до 2000 року (рис. 2) дозволило визначити ряд закономірностей, властивих аутодеструктантам цієї категорії:

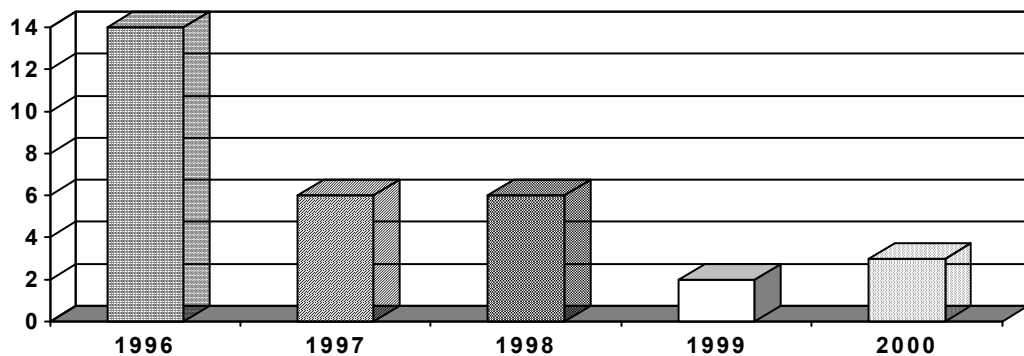

Рис.2. Динаміка суїцидальної активності працівників УМВС України в Донецькій області

- ✓ 96% суїцидентів – психічно здорові особи;
- ✓ основний вік суїцидентів – 25-40 років (61,3 % від загальної кількості самогубств);

- ✓ 45,2% цієї категорії осіб мали стаж роботи в ОВС до 5 років, 25,8% – від 5 до 10;
- ✓ 71% самогубців мали середньо-спеціальну і вищу освіту (юридичну – 16%);
- ✓ у 43% випадків самогубств особи перебували в стані алкогольного сп'яніння;
- ✓ більше половини атестованих працівників міліції (51,6%), які покінчили із собою, становлять особи середнього і старшого начальницького складу; 48,3% – рядового і молодшого начальницького складу;
- ✓ близько 40% суїцидентів здійснили аутоагресивний акт у вихідні і святкові дні.

Одним з найважливіших завдань дослідження було визначення соціально-психологічних детермінант суїцидальної поведінки працівників ОВС. Його складність зумовлена низкою обставин:

по-перше, визначити спонукальні сили аутоагресії не завжди можливо через смерть самогубця або неспроможність постсуїцидента розмежувати причину і привід акту аутоагресії;

по-друге, причину завершеного суїциду (у разі відсутності передсмертної записки, яка б пояснювала спонукальні сили до самогубства) у більшості випадків можуть пояснити лише рідні та найближче соціальне оточення суїцидента. Однак, ці люди часто не зацікавлені у розголошенні мотивів самогубства, вважаючи дії аутодеструктанта “ганьбою” або відчуючи приховане почуття провини перед самогубцем.

На основі проведеного нами аналізу випадків самогубств серед працівників ОВС України та анкетування працюючих працівників-правоохоронців у Донецькій області (380 респондентів) визначено та класифіковано основні причини і приводи суїцидальної поведінки працівників міліції (табл. 1).

Розроблена анкета включала блок питань, які стосуються різних сфер життєдіяльності: професійної, інтимно-особистісної, сімейно-побутової, правової. Питання були орієнтовані на фруструючі, конфліктні, критичні ситуації у житті людини, відповідною реакцією на які може стати суїцидальна поведінка.

Було встановлено, що з 80,6% випадків самогубств працівників міліції Донецької області, причини яких були з'ясовані, 58,3% мали соціально-психологічну спрямованість.

У п'ятому розділі “**Превенція та профілактика суїцидальної активності серед працівників ОВС України**” запропоновано алгоритм

діяльності практичного психолога ОВС щодо запобігання аутоагресивній поведінці працівників міліції, який включає такі заходи:

- ✓ прогнозування ризику суїцидальної активності серед працівників органів та підрозділів внутрішніх справ України;
- ✓ превентивні заходи запобігання випадкам самогубств серед працівників органів та підрозділів внутрішніх справ України;
- ✓ психопрофілактику аутодеструктивної поведінки серед працівників органів та підрозділів внутрішніх справ України.

Проекція загальнотеоретичних і методологічних положень та висновків, зроблених у процесі дослідження, дозволила одержати ряд результатів, які розкривають специфіку аутоагресивної поведінки працівників міліції та надати практичні рекомендації психологам органів та підрозділів ОВС щодо організації психопрофілактичної роботи з аутодеструктантами.

Таблиця 1.

Класифікація причин та приводів суїцидальної поведінки працівників ОВС

ПРИЧИНИ	ПРИВОДИ
Матеріально-побутові причини	Важкі житлові умови, низька і несвоєчасно виплачувана заробітна платня, слабкі соціальні гарантії, недостатнє матеріально-технічне забезпечення професійної діяльності.
Соціально-психологічні причини	1. Особистісні – завищена або занижена самооцінка, посилені об'єктивними обставинами, неможливість самореалізації, статева неспроможність, інтимно-особистісні проблеми, самотність.
	2. Сімейні – подружня зрада, хвороба або смерть близьких людей, відсутність психоемоційного контакту з членами родини, нерозуміння з їх боку.
	3. Організаційні – конфліктні стосунки з колегами та керівництвом, погіршення соціально-психологічного мікроклімату в колективі.
Медико-психологічні причини	4. Специфічні – професійна неспроможність, падіння престижу правоохоронної діяльності, страх покарання за порушення дисципліни і законності. Погіршення стану здоров'я, серйозне невиліковне захворювання, наявність травм, поранень, психічні розлади, каліцтва.

Прогнозування аутоагресії серед працівників правоохоронних органів передбачає, насамперед, глибоке розуміння структури суїцидальної поведінки. В динаміці соціально-психологічної дезадаптації, яка веде до самогубства, виділено та розглянуто дві фази: предиспозиційну та суїцидальну. Відмічено, що перехід предиспозиційної фази дезадаптації у суїцидальну обумовлений конфліктною або критичною ситуацією, яка виникає в тій чи іншій сфері життєдіяльності.

Успішному прогнозуванню аутоагресивних проявів серед працівників ОВС України сприятиме розроблена карта суїцидального ризику, яка містить інформацію про ступінь суїцидальної активності особистості. Запропонована нами карта включає: біографічні дані, особистісні соціально-психологічні особливості, характеристику актуальної для особистості ситуації, оцінку психологічного стану (прояви суїцидальних намірів), антисуїцидальні фактори.

Запропоновано та впроваджено (в УМВС України в Донецькій області) превентивну бесіду, основне призначення якої – запобігання випадкам самогубств серед особового складу ОВС шляхом надання термінової допомоги особі у вирішенні складних життєвих ситуацій.

Розроблено шкалу “Оцінка суб’єктивної значущості стресогенності життєвої події” (ОЗП), за допомогою якої можна давати об’єктивну характеристику психоемоційному стану працівника міліції та на основі цього будувати необхідну психокорекційну та психореабілітаційну роботу.

Досвід використання шкали ОЗП у діяльності групи психопрофілактичної роботи Центру практичної психології при УМВС України в Донецькій області дозволяє:

- ✓ своєчасно виявити осіб у кризовому чи пресуїцидальному стані;
- ✓ визначати ступінь соціально-психологічної дезадаптації особистості;
- ✓ визначати спрямованість соціально-психологічної дезадаптації;
- ✓ оцінювати обсяг та нагальність психопрофілактичної роботи з кризовою особистістю.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в розкритті поняття аутоагресивної поведінки працівника ОВС, розробки соціально-демографічного портрету суїцидента, визначенні та класифікації причин та приводів суїцидальної поведінки працівника міліції, обґрунтуванні алгоритму діяльності практичного психолога ОВС щодо запобігання випадкам самогубств серед працівників міліції.

1. Аналіз випадків самогубств серед працівників ОВС України, і в першу чергу, серед особового складу УМВС України в Донецькій області за період з 1996 до 2000 року дозволив визначити основні соціально-психологічні детермінанти виникнення аутоагресії серед правоохоронців.

До основних умов, які можуть сприяти виникненню елементів аутоагресії у структурі особистості належать: підвищене навантаження; вихід за межі комфортної або припустимої для даного суб'єкта ступеня інтенсивності взаємодії з найближчим соціальним оточенням; підвищені вимоги щодо результатів професійної діяльності; усвідомлення особистістю високої відповідальності за якість виконання службових обов'язків; фізичні та психічні травми, посттравматичні розлади; втрата близьких людей; відсутність необхідних умов для нормальної життєдіяльності тощо.

Готовність до реалізації суїцидальних намірів з'являється за умови збігу у часі трьох основних факторів:

- по-перше, заміни адекватних поведінкових реакцій аутоагресією;
- по-друге, зниження рівня соціалізації;
- по-третє, наявності суїцидального конфлікту.

На підставі проведеного дослідження визначено та класифіковано причини та приводи суїцидальної поведінки працівників ОВС України. Серед матеріально-побутових, соціально-психологічних та медико-психологічних причин аутоагресії переважною є соціально-психологічна група причин. Це говорить:

- по-перше, про наявність у суїцидентів певних інтрапсихічних особливостей: підвищеної емоційності; хворобливого самолюбства; завищеної чи заниженої самооцінки; схильності до егоцентризму; підвищеного рівня особистісної і ситуативної тривожності; порушення в комунікативній сфері;
- по-друге, про стресогенність професійної діяльності: ненормований робочий день; екстремальний характер деяких службових завдань; застосування вогнепальної зброї; отримання поранень і травм під час фізичної протидії правопорушників тощо.

Слід зазначити, що в деяких випадках нам не вдалося встановити справжні причини аутоагресії. У ході проведення більшості службових розслідувань за фактом самогубства працівника ОВС відновлюються лише останні події життя суїцидента, які могли послужити приводом суїцидального акту.

2. Встановлено, що в результаті суїцидів органи та підрозділи МВС України щорічно втрачають приблизно стільки ж працівників, скільки під час виконання службових обов'язків.

За результатами проведеного дослідження запропонований соціально-демографічний портрет суїцидента органів внутрішніх справ України.

Виявлено, що переважна більшість працівників (понад 70%) покінчили життя самогубством після 5 років служби в ОВС. Таким чином, чітко простежується тенденція вчинення суїцидів особами найбільш працездатного віку (25-40 років). Саме ця категорія характеризується найбільшою активністю та професіоналізмом (до 25 років працівники тільки набувають необхідних знань, досвіду, авторитету; після 40 років з'являються ознаки професійної деформації і професійних захворювань), що обумовлює максимальну задіяність 25-40-річних працівників в особливо небезпечних службових операціях, найбільше завантаження їх під час розкриття злочинів та розслідування кримінальних справ, активну участь у заходах з охорони громадського порядку. Все це, в свою чергу, за різних обставин, стає тими стресогенними факторами, які створюють передумови аутоагресії серед працівників міліції.

3. Розроблено алгоритм діяльності практичного психолога ОВС щодо організації та проведення превентивно-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання аутоагресивній поведінці працівників міліції, який передбачає:

- ✓ етап прогнозування ризику суїцидальної активності;
- ✓ етап превенції аутоагресивних намірів;
- ✓ етап психопрофілактики аутоагресивної поведінки працівника ОВС.

Впровадження в практичну діяльність обласних Центрів практичної психології МВС України авторських розробок “Оцінка суб’єктивної значущості стресогенності життєвої події” та превентивної бесіди дозволить підвищити ефективність роботи щодо запобігання випадкам аутоагресивної поведінки серед працівників ОВС.

Потребують подальшого вивчення:

- мотиваційна сфера особистості суїцидента – працівника ОВС України;
- методи прогнозування аутоагресії на етапі професійно-психологічного добору кандидатів на службу в ОВС;
- механізм прийняття суїцидального рішення працівником ОВС у стані соціально-психологічної дезадаптації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Тімченко О.В., Тімченко О.В. Аутоагресивна поведінка працівників органів внутрішніх справ України: соціально-психологічні детермінанти виникнення, методи превенції та профілактики: Монографія. – Донецьк: ДІВС МВС України, 2003. – 236с.

2. Тимченко О.В. Соціально-психологічна дезадаптація особистості в генезі суїцидної поведінки // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – Харків : ХВУ, 2000. – Вип. VI. – С. 190 –194.
3. Тимченко О.В. Телефонна психотерапія: напрямки роботи з кризовими та суїцидонебезпечними абонентами // Вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. Психологія. –Харків: ХДПУ, 2001. – Вип.V. – С.174 – 177.
4. Тимченко О.В. Структура суїцидальної поведінки // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – Харків : ХВУ, – 2001. – Вип. IX. – С. 143 –146.
5. Тимченко О.В. Суицидальное поведение сотрудников ОВД: классификация причин и основные направления профилактической работы // Вісник УніВС. –1999. –№8. – С.148–151.
6. Тимченко О.В. К проблеме о зависимости уровня счастья и склонности к самоубийству от основных демографических характеристик // Психологія суїцидальної поведінки: діагностика, корекція, профілактика: Зб. наук. пр. / За заг. ред. С.І. Яковенка. – К.: РВВ КІВС, 2000. – С.99–103.
7. Тимченко О.В. Роль психолога у прогнозуванні суїцидальної поведінки працівників органів внутрішніх справ // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2001.– №3(6). – С.361 –365.
8. Тимченко А.В., Тимченко О.В. Анализ суицидальной активности работников органов внутренних дел УМВД Украины в Донецкой области // Актуальні проблеми суїцидології: Зб. наук. пр. /Заг. ред. Яковенка С.І. – К.: РВВ КІВС, 2002. – Ч.2. – С. 23–29.
9. Тимченко О.В. Організація роботи з профілактики суїцидальних проявів серед курсантів вищих навчальних закладів МВС України // Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України: Матеріали науково-практичної конференції. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – С.128 –130.
10. Седнев В.В., Тимченко О.В. Защищённый психологический опросник для обследования подэкспертных, подозреваемых и испытуемых// Посвідчення про раціоналізаторську пропозицію № 97 від 12.12.97р.

АНОТАЦІЯ

Тимченко О.В. Аутоагресивна поведінка працівників органів внутрішніх справ України (соціально-психологічні детермінанти виникнення, методи превенції та профілактики). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Національний університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2003.

У дисертації розглянуто природу аутоагресивної поведінки працівників органів внутрішніх справ (її структуру, причини, приводи). На основі аналізу випадків самогубств працівників ОВС України за період 1996 – 2000 роки складено соціально-демографічний портрет суїцидента. Запропоновано алгоритм діяльності практичного психолога щодо запобігання аутоагресивній поведінці працівників міліції, який складається з прогнозування, превенції та психопрофілактики.

Ключові слова: суїцидальна поведінка працівника ОВС, аутоагресія, соціально-психологічна дезадаптація, соціально-демографічний портрет, правоохоронна діяльність, превенція та психопрофілактика.

АННОТАЦИЯ

Тимченко О.В. Аутоагрессивное поведение работников органов внутренних дел Украины (социально-психологические детерминанты возникновения, методы превенции и профилактики). – Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 – юридическая психология. – Национальный университет внутренних дел МВД Украины. – Харьков, 2003.

В диссертации рассмотрена природа аутоагрессивного поведения работников органов внутренних дел (его структура, причины, поводы). На основе анализа случаев самоубийств работников ОВД Украины за период с 1996 по 2000 год составлен социально-демографический портрет суицидента, который включает следующие характеристики: возраст, стаж службы в ОВД, образование, семейное положение, состояние психического здоровья.

Классифицированы причины и поводы самоубийств работников милиции. К основным причинам суицидального поведения относятся: социально-психологические, материально-бытовые, медико-психологические.

Предложен алгоритм деятельности практического психолога по предотвращению аутоагрессивного поведения работников милиции. Он

состоит из нескольких этапов: прогнозирования, превенции и психопрофилактики.

Разработана карта суицидального риска, которая включает: биографические данные, личностные социально-психологические особенности, характеристику дезадаптирующей ситуации, оценку психоэмоционального состояния работника ОВД, антисуицидальные факторы.

Разработаны и внедрены в деятельность психологической службы превентивная беседа с потенциальным суицидентом, авторская шкала „Оценка субъективной значимости стрессогенности жизненного события” (ОЗС). Шкала позволяет своевременно выявлять лиц в кризисном или пресуицидальном состоянии, определять степень и направленность социально-психологической дезадаптации личности, оценивать объем и экстренность психопрофилактической работы с кризисной личностью.

Ключевые слова: суицидальное поведение работника ОВД, аутоагрессия, социально-психологическая дезадаптация, социально-демографический портрет, правоохранительная деятельность, превенция и психопрофилактика.

SUMMARY

Timchenko O.V. Autoaggressive behavior of law enforcement employees (social and psychological determinations of appearing, ways of preventing). Manuscript. Dissertation of the candidate's scientific degree on the speciality – 19.00.06 – Juridical psychology. – National University of Internal Affairs. – Kharkov, 2003.

The essence of autoaggressive behavior of law enforcement agencies' employees (its structure, causes, ground) is examined in the work.

The main approaches towards the problem of suicide undertaken by the representatives of various branches of sciences (medicine, psychology, pedagogic, sociology, jurisprudence) are analyzed in the work. Social and psychic determinations of suicide behavior of citizens of Ukraine as well as the law enforcement agencies' employees are singled out and classified.

Preventive and rehabilitative measures used by various schools of psychology at pre-crisis and post-crisis period of a person as well as at the period of suicide activity are generalized. The portrait of a suicider – employee of law enforcement agencies of Ukraine has been made. The causes and grounds of suicide behavior have been classified.

The algorithm of practical psychiatrist's activity for preventing autoaggressive behavior of Internal Affairs bodies' employees has been worked out and proposed by the Centre of practical psychology of Internal Affairs Ministry of

Ukraine. It consists of several stages: forecasting, preventing and psycho-prophylaxis.

Key-words: suicide behavior of law enforcement agencies' employee , autoaggression, social and psychic dis-adapting, social and demographic portrait, law enforcement activity, prevention and psycho-prophylaxis.

Підписано до друку 20.11.2003 р. Формат 60х90/16.
Умов.друк.арк.0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Замов. № 1987.

Надруковано в мінідрукарні ТОВ "Рейтинг"
м.Харків, вул. Сумська, 37, т. 14-34-26, 700-53-51